

colloquia
orientalia
bialostocensia

LITERATURA/HISTORIA

WYDZIAŁ FILOLOGICZNY
UNIwersYTETU W BIAŁYMSTOKU
NAUKOWA SERIA WYDAWNICZA

colloquia
orientalia
bialostocensia

LITERATURA/HISTORIA

STUDIA TATARSKIE
pod redakcją
Grzegorza Czerwińskiego

Seria 5

KATEDRA BADAŃ FILOLOGICZNYCH
„WSCHÓD – ZACHÓD”
UNIwersYTETU W BIAŁYMSTOKU

ZWIĄZEK TATARÓW RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

KOMITET REDAKCYJNY SERII:

Mariya Bracka, Piotr Chomik, Lilia Citko, Agnieszka Czajkowska,
Krzysztof Czajkowski, Grzegorz Czerwiński [Sekretarz Redakcji], Joanna Dziedzic, Anna
Janicka, Tadeusz Kasabuła, Andrzej P. Kluczyński, Kamil Kopania, Krzysztof Korotkich,
Grzegorz Kowalski, Paweł Kuciński, Lucy Lisowska, Jarosław Ławski [Redaktor Naczelny],
Barbara Olech, Iwona E. Rusek, Michał Siedlecki, Łukasz Zabielski

Recenzenci tomu:

prof. zw. dr hab. Irena Jokiel

Katedra Historii Literatury, Komparatystyki i Antropologii Literackiej (Instytut Polonistyki i Kulturoznawstwa Uniwersytetu Opolskiego)

dr hab. Grażyna Zając

Katedra Turkologii (Instytut Orientalistyki, Uniwersytet Jagielloński)

Redaktorzy tomu: Grzegorz Czerwiński, Artur Konopacki

Opracowanie graficzne i skład: Alter Studio

Korekta: Jolanta Dragańska, Małgorzata Sylwestrzak

Indeks nazwisk: Małgorzata Sylwestrzak

Fotografie na okładce: Grzegorz Czerwiński

Copyright by Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2016

Copyright by Związek Tatarów RP, Białystok 2016

ISBN 978-83-64081-33-0

Książka została zredagowana w ramach projektu badawczego „Literatura polsko-tatarska po 1918 roku”.
Projekt finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer
DEC-2012/07/B/HS2/00292.

Podlaskie

Wydanie publikacji zrealizowano przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego
Województwa Podlaskiego.

Wydawca tomu:

Alter Studio, 15-281 Białystok, ul. Legionowa 30 lok. 211

tel./fax 85 72 22 545, e-mail: biuro@alterstudio.com.pl

www.alterstudio.com.pl

WSCHÓD MUZUŁMAŃSKI
W LITERATURZE POLSKIEJ.
IDEE I OBRAZY

Redakcja naukowa
GRZEGORZ CZERWIŃSKI
ARTUR KONOPACKI

Białystok 2016

NAUKOWA SERIA WYDAWNICZA
COLLOQUIA ORIENTALIA BIALOSTOCENSIA

Wschód, Pogranicza, Kresy, obrzeża i krańce, peryferie i prowincja to miejsca o szczególnej mocy kulturotwórczej. Równocześnie jest to przestrzeń oddziaływania odmiennych centrów cywilizacyjnych, religijnych, językowych, symbolicznych i literackich. Białystok i Podlasie, dawne ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego i całej jagiellońskiej Rzeczypospolitej to miejsce i dynamiczna przestrzeń pograniczna w głębokim znaczeniu: stykają się tutaj przecinające Europę na pół płyty kontynentalne cywilizacji łacińskiego Zachodu i bizantyjskiego Wschodu. Ścierają się tu, ale nie niszcząc wzajemnie, Orient ze światem Zachodu, Bałtowie ze Słowianami, prawosławni z katolikami, Białorusini z Polakami, Ukraińcy i Rosjanie. To źródło niemal wygasłej, niegdyś żywej tradycji żydowskiej, wyniszczonej przez Szoah, powoli odbudowującej się w nowym otoczeniu kulturowym i etnicznym. Tu znajdują się wielkie centra religijne i kulturalne wschodniego i zachodniego chrystianizmu: Ostra Brama, Żyrowice, Święta Góra Grabarka, Poczajów, Troki, Ławra Supraska, Grodno, Żytomierz, Bar, nade wszystko Ławra Kijowsko-Pieczerska; tu leżą ośrodki polskiego islamu: Kruszyniany i Bohoniki, centra religijne Karaimów, źródła chasydyzmu.

Białostockie Kolokwia Wschodnie to idea służąca międzykulturowej i międzyreligijnej wymianie myśli, utrwalaniu źródeł pamięci i tożsamości kulturowo-historycznej, badaniu świadectw literackich, artystycznych, przedstawiających przenikanie się wiar, kultur i tożsamości.

„Colloquia Orientalia Bialostocensia” to naukowa seria wydawnicza, której zadaniem jest publikowanie materiałów źródłowych i prac naukowych dotyczących szeroko rozumianego dziedzictwa europejskiego Wschodu. Jego części stanowią...

- Kultura, literatura, historia Europy Środkowej i Wschodniej.
- Cywilizacyjne i kulturowe pogranicza Europy i innych kontynentów, Orientu, Południa, Śródziemnomorza.
- Pierwsza Rzeczpospolita oraz kultury krajów słowiańskich, bałtyckich, germańskich, romańskich.
- Wielkie Księstwo Litewskie, Podlasie i Polesie, Inflanty, Kresy, pogranicze wschodnie, Prusy Wschodnie.
- Kultury mniejszości: Białorusinów, Żydów, Karaimów, Ukraińców, Rosjan, Niemców, Romów, Tatarów, staroobrzędowców, prawosławnych, protestantów.
- Tradycje, obrzędy, symbole i mity narodów Wschodu, języki ludów zamieszkujących tę kulturową przestrzeń.

RADA NAUKOWA SERII WYDAWNICZEJ
COLLOQUIA ORIENTALIA BIALOSTOCENSIA:

Andrzej Baranow (Wilno, Litwa)
Adam Bezwiński (UKW, Bydgoszcz)
Grażyna Borkowska (IBL PAN, Warszawa)
Tadeusz Bujnicki (UW, Warszawa) – Przewodniczący
Urszula Cierniak (AJD, Częstochowa)
Mieczysław Jackiewicz (UWM, Olsztyn)
Wołodymyr Jerszow (Żytomierz, Ukraina)
Dmitry Karnaukhov (Nowosybirsk, Rosja)
Zbigniew Kaźmierczyk (UG, Gdańsk)
Anna Kieżuń (UwB, Białystok)
Halina Krukowska (UwB, Białystok)
Ryszard Löw (Tel Awiw, Izrael)
Jan Leończuk (Książnica Podlaska, Białystok)
Elżbieta Mikiciuk (UG, Gdańsk)
Małgorzata Mikołajczak (UZ, Zielona Góra)
Swietłana Musijenko (Grodno, Białoruś)
Aleksander Naumow (UJ, Kraków)
Viviana Nosilia (Padwa, Włochy)
Jerzy Nikitorowicz (UwB, Białystok)
Eulalia Papla (UJ, Kraków)
Danuta Piwowarska (UJ, Kraków)
Jarosław Poliszczuk (Kijów, Ukraina)
Rościsław Radyszewski (Kijów, Ukraina)
German Ritz (Zürich, Szwajcaria)
Krzysztof Rutkowski (UW, Warszawa)
Tadeusz Sucharski (AP, Słupsk)
Wanda Supa (UwB, Białystok)
Maciej Tramer (UŚ, Katowice)
Halina Turkiewicz (Wilno, Litwa)
Alois Woldan (Wiedeń, Austria)
Ihar Żuk (Grodno, Białoruś)

SPIS TREŚCI

Od Redakcji. 13

CZĘŚĆ I

LITERATURA STAROPOLSKA 15

Roman Krzywy

Obraz Turcji i jej mieszkańców w „Poselstwie wielkim” (1732)
Franciszka Gościeckiego na tle staropolskiego dyskursu antytureckiego. . . 17

Michał Kuran

Obraz tatarszczyzny w „Kronice Sarmacji europejskiej”
Aleksandra Gwagnina i w „Dziejach tureckich”
Marcina Paszkowskiego. 41

Krystyna Krawiec-Złotkowska

Ogrody Wschodu w staropolskim orbis terrarum
(na wybranych przykładach literackich) 67

CZĘŚĆ II

WIEK XIX. 95

Marta Ruszczyńska

Między Słowiańszczyzną a Orientem. Na przykładzie
wybranych powieści Michała Czajkowskiego. 97

Małgorzata Burzka-Janik

Na Ujbackim stepie... Kreacje Tatarów w poematach
Tomasza Augusta Olizarowskiego 115

Małgorzata Sokołowicz	
Juliusz Słowacki, Gérard de Nerval i ich orientalne podróże, czyli co romantycy widzieli na Wschodzie?	133
Katarzyna Puzio	
„Niepoprawny romantyk” patrzy na Maroko. „Wspomnienia z podróży po Danii, Norwegii, Anglii, Portugalii, Hiszpanii i państwie marokańskim” Teodora Tripplina	157
CZĘŚĆ III	
WIEK XX	177
Marcin Bajko	
Islam, Turcy i Tatarzy w pismach Tadeusza Micińskiego	179
Anna Kiezuń	
„Turcja dzisiejsza” (1925) Wandy Melcer – między tradycją a nowocze- snością. Ze wspomnień międzywojennej reportażystki	195
Katia Vandenborre	
Leśmianowska adaptacja „Ali Baby i czterdziestu zbójców” w kontekście pedagogiki postępowej Stanisława Karpowicza	209
Tadeusz Sucharski	
Przestrzeń śmierci – przestrzeń przetrwania. Obrazy środkowoazjatyckich republik sowieckich w polskiej literaturze zesłańczej i łagrowej	233
Justyna Olędzka	
Region Kaukazu Północnego w lustrze polskiego reportażu („Matrioszka w hidżabie” Iwony Kaliszewskiej i Macieja Falkowskiego).	265
Mykola Vas’kiv	
Wschód w ukraińskiej recepcji literackiej dwudziestolecia międzywojen- nego (z języka rosyjskiego przełożyła Małgorzata Sylwestrzak)	277

Bibliografia (literatura cytowana)	297
Noty o Autorach.....	311
Summary.....	319
Indeks nazwisk.....	321

Mykola VAS'KIV

Kijowski Uniwersytet Narodowy Kultury i Sztuki

WSCHÓD W UKRAIŃSKIEJ RECEPCJI LITERACKIEJ DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO

Gdy mowa jest o związkach literatury ukraińskiej lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku z literaturą obcą, zwykle wspomina się odzwierciedlone w tekstach wyjazdy ukraińskich pisarzy do krajów europejskich bądź do Turcji, mówi się o sposobach postrzegania przez tych twórców kultury Zachodu, o przyswojeniu przez nich osiągnięć „psychologizującej Europy”, jak również o ich krytyce „świata zgniłego kapitału i wyzysku”¹. Relacje literatury ukraińskiej tamtego okresu z kulturami Wschodu pozostają na peryferiach tych dyskusji. Wyjątek stanowią artykuły poświęcone wyjazdom ukraińskich pisarzy do Turcji, a także analizy utworów dotyczących życia codziennego, kultury i procesu sowietyzacji narodów Azji Środkowej i Zakaukazia. Prace syntetyzujące, które porównywałyby osobliwości utworów pisarzy ukraińskich piszących o Wschodzie, nie powstały do dziś. Jest to tym bardziej dziwne, jeżeli weźmiemy pod uwagę

¹ М. Васків, *Очима України: рецепція Заходу українською романістикою 20–30-х років*, w: tegoż, *Український роман 1920-х – початку 1930-х років: генерика й архітектоніка*, Кам'янець-Подільський 2007, s. 57-65; *Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті*, t. 2, Київ 1987; М. Сулима, *Література і культура Німеччини на сторінках видань українських футуристів*, w: tegoż, *Книжниця у семи розділах: літературно-критичні статті й дослідження*, Київ 2006, s. 237-242; М. Сулима, «Поїдеш далеко, побачиши багато...», w: tegoż, *Книжниця у семи розділах...*, s. 190-202.

fakt, że ukraińscy literaci żywo interesowali się życiem, kulturą i kulturalno-narodowym przebudzeniem azjatyckich krajów.

W trakcie ukraińskiej rewolucji narodowo-demokratycznej lat 1917–1921, w wyniku której proklamowano w styczniu 1918 roku Ukraińską Republikę Ludową, pojawił się postulat stworzenia własnej polityki zagranicznej i nawiązania relacji z najbliższymi sąsiadami, a także z bardziej oddalonymi krajami partnerskimi, zarówno na Zachodzie, jak i na Wschodzie. Ów postulat był jedną z najważniejszych przyczyn założenia w 1918 roku Instytutu Bliskowschodniego, którego zadaniem miało być szkolenie kadr, przede wszystkim dyplomatycznych, mających w przyszłości ustanawiać relacje państwa ukraińskiego z Turcją, krajami arabskimi oraz bałkańskimi. W 1920 roku instytut ten przemianowano na Instytut Relacji Międzynarodowych i całkowicie zreorganizowano. Po powstaniu ZSRR w grudniu 1922 roku Moskwa zaczęła uzurpować sobie prawo do całkowitego prowadzenia polityki zagranicznej Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, w związku z czym władza centralna ZSRR zlikwidowała ukraińskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych, instytut zaś znów zreorganizowano, obniżając jego status do Technikum Handlowo-Przemysłowego (1924) i odbierając mu uprawnienia do szkolenia pracowników dyplomacji.

Ukraińskiej orientalistyce pozostawiono możliwość rozwijania się jedynie w sferze naukowo-kulturalnej, co uczeni, działacze kulturalni oraz artyści starali się wykorzystać do maksimum, wypełniając w ten sposób lukę powstałą w wyniku niemożności utrzymywania związków polityczno-ekonomicznych z krajami Wschodu. Na bazie seminariów orientalistycznych oraz działań Domu Narodów Wschodu w 1926 roku powołano Ogólnoukraińskie Naukowe Towarzystwo Orientalistyczne. Z początku największy nacisk kładziono na badania naukowe dotyczące Turcji, świata arabskiego i Japonii, jednak w niedługim czasie prace badaczy objęły cały kontynent azjatycki².

Zainteresowanie Wschodem nie ograniczało się tylko do prac naukowych dotyczących historii, ekonomii, polityki i kultury narodów

² E. Циганкова, *Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1930)*, „Східний світ” 2006, nr 1, s. 5-20; nr 2, s. 11-23.

orientalnych: naukowcom nie ustępowali artyści, a w szczególności literaci. Wschodnie motywy, obrazy i problematyka stają się swego rodzaju modą w dziełach ukraińskich pisarzy. Przyczyn tego zainteresowania było kilka, między innymi trwający krótko państwowy status Ukraińskiej Republiki Ludowej. Państwo zostało zlikwidowane, ale jego idee oraz dążenia przetrwały jeszcze całe dziesięciolecie i odzwierciedlały się w działalności narodowych komunistów. Po drugie, jeszcze w czasach poprzedzających rewolucję rozpoczął się proces zdobywania samoświadomości narodowej, czego rezultatem było większe zainteresowanie innymi narodami, ich kulturą oraz ich sposobem określania się w stosunku do reszty świata. Po trzecie, dużą rolę odegrał ruch narodowowyzwoleńczy narodów Azji. To, a także idee Oswalda Spenglera dotyczące „zmięzchu Zachodu”, stały się podstawą teorii „azjatyckiego renesansu”, sformułowanej przez Mykołę Chwyłowego, którego autorytet przyczynił się do szerokiej popularyzacji tej koncepcji wśród ukraińskich pisarzy. Wspominana teoria znajdowała swoje potwierdzenie w przeobrażeniach, jakie dotknęły wschodnie narody ZSRR, kiedy oddzielne grupy etniczne „przekraczały” swoje pierwotne lub feudalne ramy społeczne i stały się społeczeństwem socjalistycznym. Nie dziwi więc, że pisarze ukraińscy odkrywali w przestrzeni sowieckiej dla siebie, dla Ukraińców i dla całego świata cenne informacje o nieznanym wcześniej kulturach.

W recepcji literackiej Azji (czy szerzej – Wschodu) można zaobserwować trzy główne kierunki: przekłady, oryginalne dzieła o życiu i kulturze wschodnich narodów oraz szkice podróżnicze Ukraińców podróżujących po krajach Orientu. Założycielem ukraińskiej szkoły przekładu literatury Wschodu był Agatangel Krymski. Już w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku dokonuje on przekładu na język ukraiński poezji Sa'adiego i Hafiza. Uczonemu (który jednocześnie był poetą) interesowała przede wszystkim klasyczna liryka perska i arabska. W trzytomowym wydaniu *Gałęzie palmowe* (ostatnie, najszersze wydanie w 1922 roku) ukazały się przetłumaczone przez Krymskiego na ukraiński utwory Ferdousiego (fragmenty *Szahmane*), Omara z Merwu, Ibn Siny, Senai'a Ghaznawiego, Anwariego, rubajjaty Omara Chajjama, wiersze Rumiego i Dżamiego. Do tego można dodać przekłady arabskiej poezji klasycznej.

Agatangel Krymski należy do tych wybitnych ukraińskich tłumaczy, którzy postrzegani są jako wyjątkowe osobowości literatury ukraińskiej.

Pomiędzy rokiem 1920 i 1930, kiedy na język ukraiński tłumaczone są teksty pisarzy Wschodu i Zachodu i wydawane są dzieła klasyków literatury światowej, na Ukrainie zaczyna formować się grupa zawodowych tłumaczy. Systematycznie zaczynają się także pojawiać przekłady z literatur wschodnich, głównie XIX i XX wieku, dokonywane przez poetów władających w większym lub mniejszym stopniu językami tłumaczonych przez siebie tekstów. Zjawisko przekładania tekstów literatur Wschodu nie z oryginału, lecz za pośrednictwem wydania rosyjskiego, pojawiło się dopiero po drugiej wojnie światowej.

W procesie powstawania tłumaczeń ogromną rolę odegrały osobiste kontakty poetów ukraińskich z pisarzami i intelektualistami Wschodu, wywodzącymi się przede wszystkim z narodów zamieszkujących ZSRR. I tak, archiwa Pawła Tyczyny świadczą o ścisłej współpracy oraz żywej korespondencji poety z twórcami ormiańskimi (między innymi Geworgem Eminem, Nairim Zarianem, Sedą Amirianem, rodziną Hovhannesa Hovhannisiana, dziećmi Hovhannesa Tumaniana), baszkirskimi (Saifim Kudaszem, Gajnanem Amirim), gruzińskimi (Konstantinem Gamsachurdia) i innymi³. Język ormiański Tyczyna przyswajał przy pomocy podręczników oraz w trakcie rozmów prowadzonych w Charkowie z ormiańskimi kupcami i rzemieślnikami. W celu nauczania się języka tureckiego poeta pojechał w 1927 roku do Leningradu, a następnie przebywał przez kilka miesięcy w Turcji. Zdecydowana większość klasyków literatury ormiańskiej oraz literatur Azji Centralnej, Tatarstanu i Baszkirii zaistniała w przekładzie na język ukraiński właśnie dzięki tłumaczeniom Pawła Tyczyny. Poeta pisał także artykuły rocznicowe poświęcone literatom Wschodu. Teksty te świadczyły o głębokiej znajomości życia i twórczości osób, których dotyczyły.

Bardzo bliskie związki łączyły także Mykołę Bażana, który dłuższy czas przebywał w Gruzji, z gruzińskimi pisarzami: Titsianem Tabidze, Paolem Iaszwilim, Micheilem Dżawachiszwilim, a przede wszystkim z Simonem Czikowanim. Ich wiersze zabrzmiały w języku ukraińskim dzięki przekładom Bażana. Ponadto poeta tłumaczył także dzieła gruzińskich klasyków

³ З архіву П. Г. Тичини (збірник документів і матеріалів), редкол. М. Г. Жулинський та ін., Київ 1990.

– Dawita Guramiszwilego (który długie lata spędził na Ukrainie) oraz Szoty Rustawelego. W trakcie prac nad przekładem *Rycerza w tygryziej skórze*⁴ Bażan opierał się nie tylko na własnej znajomości gruzińskiej mowy oraz słownikach, lecz korzystał również ze wskazówek gruzińskich przyjaciół odnośnie znaczenia słów, wyrażeń, imion oraz toponimów⁵. W rezultacie przekład poematu Szoty Rustawelego na język ukraiński został nagrodzony nagrodą państwową ZSRR i uratował życie Bażanowi, któremu zamiast przygotowanego nakazu aresztowania wręczono order⁶.

Oprócz ogromnej ilości gruzińskiej poezji, czytelnik ukraińskich przekładów Bażana mógł zaznajomić się na przykład z ormiańskim eposem *Dawid z Sasunu*⁷, twórczością indyjskiego poety Rabindranatha Tagorego, czy też piszącego w języku czagatajskim Aliszera Nawai. Wrażenia z pobytu w sowieckich republikach azjatyckich i recepcja kultury tych narodów znalazła odzwierciedlenie w napisanych przez Bażana w latach trzydziestych cyklach *Gruzińskie poezje*, *Uzbekistańskie poezje*, wierszach: *Tłumaczyc Guramiszwilego*, *Chłopiec z Czufut-Kale* i innych.

Mniej więcej w tym samym czasie przekładem z języków wschodnich narodów ZSRR na ukraiński zajął się Leonid Perwomajski, który kilkakrotnie przemierzył w trakcie swoich podróży republiki Azji Centralnej. Te same miejsca, co Perwomajski, odwiedzał również Wasyl Mysyk. W okresie dwudziestolecia międzywojennego Mysyk nie dokonywał jeszcze co prawda przekładów wschodniej poezji, lecz czynił przygotowania do prac, które realizowane były już po wojnie. Przetłumaczył on na ukraiński 308 rubajatów Omara Chajjama, dzieła Rudakiego, Sa'adiego, Hafiza, Dżamiego, fragmenty *Szahname* Ferdousiego⁸ oraz innych perskich i arabskich poetów, a także gruziński epos *Amirani*.

⁴ III. Руставелі, *Витязь у тигровій шкурі*, переклад М. Баžана, Київ 1937. Zob. polski przekład: Sz. Rustaweli, *Rycerz w tygryskiej skórze*, przeł. i posłowiem opatrzył J. Zagórski przy konsultacji filologicznej J. Brauna, Kraków 1976.

⁵ Н. Костенко, *Микола Баžан. Життя. Творчість. Особливості віршостилістики*, Київ 2004, s. 113-137.

⁶ Тамże, s. 125-135.

⁷ *Давид Сасунський*, перекл. М. Баžана, Київ 1929. Zob. polski przekład: *Dawid z Sasunu. Epos staroarmieński*, przeł. I. Sikirycki, Warszawa 1967.

⁸ Zob. polski przekład: A. Ferdousi, *Księga królewska (Szahname)*, przeł. z oryg. pers. W. Dulęba, wstęp, przypisy, oprac. filologiczne i literackie A. Krasnowolska, Kraków 2004.

W Związku Radzieckim oczekiwano, że turecka rewolucja Kemała Paszy z czasem przeobrazi się w ruch bolszewicki. Władze sowieckie wspierały więc Turków, a ponadto podpisano z Turcją kilka politycznych i ekonomicznych umów różnego stopnia. Skutkiem ubocznym tych działań był rozwój wymiany kulturowej między ZSRR a Turcją. Niezależna ukraińsko-turecka naukowa i kulturalna współpraca przez pewien czas rozwijała się autonomicznie w stosunku do rosyjsko-tureckich związków, lecz w początku lat trzydziestych została ona przerwana, gdyż w tym czasie ukraińską orientalistykę dotknęły represje.

Krótki okres swobodnych międzykulturowych kontaktów znalazł jednak swoje odzwierciedlenie w ukraińskojęzycznej literaturze. W tym czasie powstały przekłady tureckiej prozy na język ukraiński dokonane przez Wasyla Dubrowskiego. Ponadto w formie oddzielnych publikacji, a także w prasie ukazały się opowiadania Ömera Seyfettina⁹, opowieść emancypacyjna o ciężkim życiu kobiet w Turcji *Yatik Emine* Tefrika Halida¹⁰, powieść Jakuba Kadriego pod tytułem *Nur Baba*¹¹, w której znajdujemy rozważania na temat obłudy i dwulicowości przedstawicieli muzułmańskich bractw religijnych.

Godny uwagi jest fakt, że powieść Halide Edip Adivar *Ognista koszula* wyszła na Ukrainie w dwóch tłumaczeniach – jedno powstało w sowieckiej części, drugie zaś – w polskiej Galicji. W utworze opisywane są trudne perypetie walki tureckich republikanów z europejskim imperializmem i władzą osmańską, ciasno splecione ze złożonymi relacjami wzajemnymi stron konfliktu. Powieść opowiada o wydarzeniach, które miały miejsce w czasie, gdy rewolucja była w pełnym toku i nieznanne były jeszcze jej wyniki. „Ognistą koszulą” bohaterowie nazywają uczucie wstydu za osobiste i narodowe poniżenie, które sprawia, że są oni gotowi oddać życie za ojczyznę i kemalistowskie ideały.

Walka Turków o niezależność i zmiany demokratyczne, a także formowanie się świadomości narodowej w jej trakcie były bardzo bliskie Ukraińcom, którzy również przeżyli podobne dramatyczne wydarzenia kilka lat wcześniej. Wskutek tego zainteresowania w 1927 roku wychodzi

⁹ О. Сейф Еддін, *Оповідання*, передм. й перекл. В. Дубровського, Харків 1932.

¹⁰ Р. Халід, *Ятик Еміне*, перекл. з тур. В. Дубровського, Харків–Київ 1931.

¹¹ Я. Кадрі, *Нур Баба*, передм. й перекл. з тур. В. Дубровського, Харків 1932.

we Lwowie powieść *Ognie* w tłumaczeniu dokonany z języka niemieckiego¹². Autor przekładu – Wasyl Sofroniw – żałował, że nie włada językiem tureckim, lecz mimo to uznał wydanie powieści Halide Edip za konieczne, nawet jeśli tekst miałby być tłumaczony z niemieckiego, nie zaś z języka oryginału. Parę lat później, bo w roku 1932 ta sama powieść ukazała się w przekładzie Mikołaja Balickiego, tym razem tłumaczona już z tureckiego (Wasyl Dubrowski jednakże uważał ten przekład za niezbyt udany), której tytuł oddawał dosłownie sens tytułu oryginalnego – *Ogni-sta koszula*¹³.

Od połowy lat dwudziestych do początku lat trzydziestych Ukraińcy utrzymywali ściśle i owocne związki z tureckimi uczonymi i literatami: w tym czasie miała miejsce wymiana delegacji, zarówno oficjalnych, jak i nieoficjalnych, planowano i przeprowadzano prace naukowo-badawcze, dokonywano przekładów licznych tekstów. Wiele publikacji poświęconych historii, przyrodzie, ekonomii, sztuce, a także literaturze oraz literaturoznawstwu Turcji i krajów ościennych pojawiło się w czasopiśmie „Wschodni Świat”. Punktem kulminacyjnym ukraińsko-tureckiej współpracy było wydanie tematycznego numeru społeczno-politycznego i literackiego czasopisma „Czerwony Szlak” (1930, nr 2).

W tym właśnie numerze ukazała się znaczna część przekładów Ömera Seyfettina dokonanych przez Wasyla Dubrowskiego i opowieści Tefrika Halida, wiersze Mehmeda Emina w tłumaczeniu Pawła Tyczyny, opowiadanie Suad Derviș, wiersze Ahmeda Hașima, szkice podróżnicze Leonida Perwomajskiego, Wiktora Stambułowa i Aleksandra Samojłowicza, a także zbiór tekstów naukowych dotyczących różnych sfer życia w Turcji, między innymi artykuł Andrija Kowaliwskiego traktujący o twórczości Ahmeda Hașima, jej typologicznej wspólnocie z europejskim modernizmem oraz turecką niepowtarzalnością.

Na przykładzie twórczości oryginalnej Tyczyny, Perwomajskiego i Bażana można zaobserwować, że ich utwory najczęściej pisane były pod wpływem bezpośrednich doświadczeń i wrażeń z pobytu na Wschodzie.

¹² X. Едіб, *Вогні. Повість з турецької визвольної війни*, перекл. В. Софронів, Львів 1927.

¹³ X. Едіб, *Вогняна сорочка. Повість з турецької визвольної боротьби*, перекл. М. Галицький, Харків 1932.

To samo można by powiedzieć o większości tekstów prozatorskich. Zdarzały się teksty w pełni „pogrążone” w świecie Wschodu, ale były też takie, w których wschodnia tematyka pojawiała się epizodycznie. Do tych drugich w ukraińskiej międzywojennej literaturze należała powieść Jurija Janowskiego *Mastier korablia*. Epizod dotyczący przybycia tureckiego ministra zajmuje niewiele miejsca, lecz wydaje się znamienny z punktu widzenia kontaktów ukraińskich ze Wschodem.

Jednym z epizodów powieści Janowskiego jest oparta na faktach scena podpisania umowy pomiędzy ZSRR a Turcją. Dla pisarza, którego z powodu tej samej powieści oskarżano o ukraiński imperializm i marynizm było ważne, aby umieścić w książce informację o radziecko-tureckiej umowie z Odessy, podpisanie której świadczyło o znaczeniu ukraińskiej republiki na arenie międzynarodowej, a także było dowodem na to, iż Odessa stanowi ważne w aspekcie kulturalnym i duchowym miasto Ukrainy, a Ukraińska Republika Radziecka – podmiot polityki międzynarodowej. Ale był jeszcze jeden ważny powód – szczególna uwaga przejawiana w tym czasie w stosunku do wszystkiego, co tureckie. Dlatego też jeden z bohaterów powieści, radziecki komisarz ludowy, kładł nacisk na możliwość jak najszerzej współpracy, w tym wojskowej, chociaż w Odessie podpisano robocze porozumienie dotyczące współpracy rybacko-handlowej.

Duże zainteresowanie polityką i kulturą Turcji, jak również kemalistowskimi reformami tureckiego państwa, odbieranymi w Kraju Rad jako jeden z etapów „sowietyzacji” południowego sąsiada, stały się przyczyną napisania przez Leonida Welyczkę powieści *Spisek Desmola* (1928)¹⁴. Welyczko był znanym ukraińskim orientalistą lat dwudziestych i trzydziestych, autorem wielu publikacji dotyczących polityki, ekonomii oraz kultury tureckiej. Jego popularnonaukowa książka pod tytułem *Turcja współczesna*¹⁵ wydana w pięciu tysiącach egzemplarzy (co na tamte czasy było bardzo dużym nakładem), cieszyła się szerokim zainteresowaniem

¹⁴ Л. Величко, *Змова Десмоля: роман із сучасного турецького життя*, „Всесвіт” 1928, nr 39, s. 2-6; nr 40, s. 2-5; nr 41, s. 2-6; nr 42, s. 2-4; nr 43, s. 2-4; nr 44, s. 2-5; nr 46, s. 2-5; nr 47, s. 2-5; nr 48, s. 2-7; nr 49, s. 2-7; nr 50, s. 2-4.

¹⁵ Tenże, *Сучасна Туреччина*, Б.м. 1929.

wśród czytelników masowych. W artykule *Relacje radziecko-tureckie*¹⁶, wydrukowanym w „tureckim” numerze tematycznym pisma „Czerwony Szlak” Welyczko streszcza historię relacji dyplomatycznych obu krajów z lat 1921–1929. Uczony nie ograniczył się jednak tylko do historycznej relacji – jego wykład nosi także cechy beletrystyki. W rezultacie połączenia dwóch stylów pisania powstała bardzo ciekawa awanturniczo-przygodowa powieść polityczna.

Welyczko rozumiał różnicę pomiędzy prozą popularno-naukową a literaturą piękną. I nie tylko rozumiał, ale także potrafił tę różnicę wcielić w życie. *Spisek Desmola* jest to utwór zajmujący, pełen detektywistycznych intryg i przygód, z trudnym do przewidzenia rozwojem wydarzeń. Welyczko dokonuje charakterystyki tureckich realiów, obyczajów, sporów ideowo-politycznych. Czytelnik ma wrażenie, że autor nie raz przebywał w Turcji, dobrze zna nie tylko jej geografę, poziom rozwoju politycznego i ekonomicznego, ale także obyczaje, wystrój domów, codzienne przyzwyczajenia, relacje pomiędzy członkami rodziny. W *Spisku Desmola* autor pokazuje także konfrontację starych tradycji z nowymi, rewolucyjnymi przemianami, prądy religijne, a przede wszystkim strukturę sufickich bractw i ich dogmaty, metody działania tureckiej policji w trakcie prowadzenia śledztwa i wykrywania przestępstw, itd.

Tematem powieści jest spisek cudzoziemskiego kapitału i miejscowych reakcjonistów tureckich mający na celu doprowadzenie do upadku władzy republikańskiej i wprowadzenie monarchii, a przede wszystkim ustanowienie władzy politycznej i ekonomicznej zachodnich państw. Znamienne jest, że spiskiem kieruje angielski arystokrata-oligarcha Drury, który oficjalnie „pracuje” jako kierownik tureckiej filii firmy kosmetycznej „Desmol”. W spisek wciągnięci zostają emerytowani/dymisjonowani dygnitarze imperium osmańskiego, których uosabia Osman Bej, i rosyjska emigracja (przedstawiona w postaci awanturzystki Józefy Skowrońskiej-Wadbołskiej, córki orłowskiego pomocnika policmajstra). Organizatorzy przewrotu oświadczają jednak od razu, że po objęciu władzy będą oni zmuszeni zdławić wszelkie przejawy niezależności Kurdów. Znaczące jest także to, że panu Drury’emu i innym organizatorom spisku

¹⁶ Tenże, *Радянсько-турецькі взаємини*, „Червоний шлях” 1930, nr 2, s. 153-160.

udaje się zbiec i uniknąć kary, podczas gdy spiskowcy niższego i średniego szczebla zostają osądzeni i skazani na karę śmierci.

W powieści są jednak i tacy bohaterowie, którzy aktywnie stawiają opór spiskowcom. Do tej grupy należą czujni policjanci i przedstawiciele służb specjalnych z ministrem spraw wewnętrznych na czele, a także urzędnicy – wczorajsi bohaterowie rewolucji, i Halil Bej – młodszy brat Osmana Beja. To właśnie Halil Bej jest ucieleśnieniem postawy służenia własnemu narodowi, wierności narodowym ideałom, od których bohater nie może odstępować nawet w imię miłości. Halil Bej jest mniej utalentowany niż jego brat, jednak takie rozłożenie cech pomiędzy bohaterami ma na celu ukazanie, ile mogliby dać Turcji Osman Bej i jemu podobni, gdyby włączyli się w budowanie nowego państwa, a nie przeszkadzali temu procesowi.

Prawie „przypadkiem” Wschód trafia do powieści Olesia Doswitnego pod tytułem *Amerykanie*, wydanej w 1925 roku, w której jednak wraz z rozwojem akcji wątki orientalne zajmują coraz więcej miejsca. W wielu momentach powieść nosi cechy autobiograficzne, lecz to właśnie partie utworu, w których autor odchodzi od tematu realnych wydarzeń, są interesujące z punktu widzenia „wschodnich motywów”. Pisarz razem z innymi emigrantami politycznymi przedostał się ze Stanów Zjednoczonych przez Japonię i Chiny do porewolucyjnej Rosji, a potem na Ukrainę. Ale w powieści bohaterowie na dłuższy czas zostają w Japonii, gdzie włączają się w rozgałęziony międzynarodowy system komunistycznego podziemia i antykolonialnej działalności.

Następnie wszyscy oni wyruszają z ważnymi misjami do Korei, Chin, Indii, a nawet do Afganistanu i Australii. Krótko zostaje zreferowane współczesne (dla lat 1910–1920) położenie tych krajów, z przesadnym podkreśleniem prawdopodobieństwa socjalno-narodowych rewolucji w każdym z nich. Jak wiadomo, żadnych rewolucji w tych państwach nie było, ale w 1925 roku, kiedy powstawała powieść, dużą popularnością na Ukrainie cieszyła się teoria „azjatyckiego renesansu” Mykoły Chwyłowego, z którym Doswitny utrzymywał relacje koleżeńskie.

Rys autobiograficzny miały również opowiadania Doswitnego, napisane w latach 1920–1924 i zebrane w formie zbioru pod tytułem *Tunguj*, a także opowieści *Ałtaj* (1924) i *Gulle* (1926). W opowiadaniach zostają

przetworzone artystycznie doświadczenia pisarza z pobytu w Chinach. Doswitny zbiegł z carskiej armii przez Centralną Azję i Chiny po tym, jak został aresztowany i groziła mu kara śmierci. Po wielu przygodach, pobycie w Kirgistanie, Turkiestanie Wschodnim i Szanghaju, autor przedostał się na zachodnie wybrzeże Stanów Zjednoczonych.

Temat ucisku społecznego staje się głównym problemem opowiadania *Misjonarze*, zamieszczonego w pierwszym wyborze opowiadań Olesia Doswitnego. Opowiadanie charakteryzuje się wartką akcją oraz psychologicznymi motywacjami działań bohaterów. Utwór ma wyraźny antykleerykalny wydźwięk i dyskredytuje wszystkie religie świata, pokazując na przykładzie chrześcijańskiej misji, jak misjonarze, zamiast głosić słowo boże, zmieniają się w okrutnych i bezdusznych wyzyskiwaczy pracy dzieci, handlujących dziewczętami jak niewolnicami.

Poprzez monologi wewnętrzne 28-letniego Fi Tuana poznajemy odwieczne cierpienie chińskiej biedoty. Młodzieniec analizuje zalety i wady islamu, chrześcijaństwa, buddyzmu i konfucjonizmu uznając, że każdy człowiek ma prawo do wyznawania własnej religii. W *Misjonarzach* w detalach opisywane jest życie codzienne chińskiego biedaka oraz jego praca na roli, w karczmie, w budownictwie. Z taką samą dokładnością zostają opisane prace niepełnoletnich dziewcząt na misji, pracujących od wschodu do zachodu słońca. Każdy ich dzień przypomina poprzedni, zmieniając życie w mechaniczną i bezmyślną pracę.

Kolejnym utworem, w którym Doswitny podejmuje tematykę „chińską” jest opowieść *Gulle*. Umownie „chińską”, gdyż w powieści przedstawiony zostaje światopogląd, historia, religia i byt Ujgurów – narodu turkijskiego, którego ziemie siłą włączono do Chin. W wyniku wieloletniej polityki władz chińskich znaczna część Ujgurów i innych turkijskich narodów została przesiedlona do centralnych i wschodnich regionów kraju, a do regionu Sinciang (Regionu Autonomicznego Sinciang-Ujgur, który wcześniej nazywano Turkiestanem Wschodnim) przesiedlono z kolei Chińczyków. Działania te doprowadziły do wyraźnego zmniejszenia procentowego ludności turkijsko-muzułmańskiej w tym regionie.

Pisarz w doskonałej pod względem artystycznym formie ukazuje system sprawowania władzy w ujgurskiej prowincji, osobliwości ujgurskiego islamu, codziennego bytowania, domowych prac i relacji rodzinnych oraz

społecznych. Rozległy opis dotyczy chińskiego zarządcy prowincji i bezwzględności funkcjonowania chińskiej hierarchii urzędniczej.

W 1929 roku wydane zostały dwie powieści, podobne do siebie pod względem tematycznym. Były to *Czarne jezioro (Karakoń)* Wołodymyra Gżyckiego i pierwsza część *Powieści przepaści* Iwana Le. W obydwu utworach mowa jest o przeobrażeniach, jakie przyniosła sowiecka władza narodom Wschodu, tematyka społeczna przepleciona zostaje perypetiami miłosnymi tradycyjnego trójkąta miłosnego. Przez kilka lat powieść Gżyckiego, pomimo półoficjalnych oskarżeń o nacjonalizm i nakładanie realiów ukraińskich na życie Altajczyków-Ojrotów, była jedną z najpopularniejszych na Ukrainie i w ZSRR książek. Po aresztowaniu pisarza w 1933 roku jego imię zostało jednak na długie lata wykreślone z ukraińskiej literatury. Po rehabilitacji na Gżyckim ciążyły podejrzenia aż do samej śmierci. Pisarzowi nie pomogło nawet to, że w 1957 roku dokonał on znaczących zmian w tekście *Czarnego jeziora*, usuwając z powieści wszystkie „podejrzone” z politycznego punktu widzenia fragmenty.

Impulsem do napisania powieści była podróż pisarza w 1928 roku na Altaj, gdzie Gżycki znalazł się jako członek ekipy filmowej Oleksandra Dowženki. Podczas wyjazdu autor przebywał nad górskim jeziorem Karakoń, utrzymywał kontakty z mieszkańcami regionu oraz znanym miejscowym etnografem Iwanem Bobrakiem (który po powstaniu powieści stwierdził, że Gżycki, opisując dramatyczne perypetie miłosne bohaterów, skaził światopogląd Ojrotów, którzy w ogóle nie znali ani takiego uczucia, jak miłość i namiętność mężczyzny wobec kobiety, ani nawet nie posiadali słowa, nazywającego takie zjawisko¹⁷). W powieści odtworzona została oryginalna, niepowtarzalna, ale także pierwotna kultura Ojrotów, organicznie związana z przyrodą. W tekście znalazły miejsce opisy przepięknych pejzaży, w tym również opis ogromnego wysokogórskiego jeziora. Najazd ludów ruskich w okresie caratu zaczyna niszczyć tradycyjny tryb życia i spycha Ojrotów coraz dalej w rejony górskie.

Autor powieści popiera nadejście sowieckiej władzy oraz zmiany, jakie ona ze sobą przyniosła. W budowę potęgi ekonomicznej i kultury włączają się miejscowi, na przykład nauczyciel i zarazem etnograf Tokpak

¹⁷ В. Вовк, *У країні Алтин-Тау. Дорожні нариси*, Харків 1932, s. 43.

(prototypem bohatera był wspomniany wcześniej Iwan Bobrak), czy wykształcony w Moskwie młody lekarz Temir. Lecz uwadze pisarza nie umyka również to, że nowe zasady życia często wprowadzane są mechanicznie, bez uwzględnienia zwyczajów i tradycji zakorzenionych w miejscowej kulturze. Obserwacja ta dotyczy i ogólnego bytu, i pożywienia, i mieszkań, językowego i kulturalnego niszczenia życia Ojrotów itd., co doprowadza do protestów ojrockich liderów. Nie ulega wątpliwości, że skupienie uwagi na tych tematach było związane z tym, że nie tylko Gzycki, ale również autorzy szkiców podróżniczych o Altaju i innych republikach ZSRR bez przerwy porównywali przebieg budzenia się świadomości narodowej w odległych zakątkach Kraju Rad z procesami zachodzącymi na rodzimej Ukrainie.

Akcja utworu *Powieść przepaści* Iwana Le umiejscowiona zostaje w uzbeckim Głodnym Stepie. Główny bohater Said-Ali Muchtarow jest człowiekiem pochodzącym z nizin społecznych, który po otrzymaniu wykształcenia zostaje naczelnikiem ogromnej budowy rozgałęzionego systemu irygacyjnego oraz elektrowni w ubogim w wodę stepie, a następnie naczelnikiem budowy fabryki maszyn rolniczych. Ale Muchtarow jest też patriotą swojego kraju o bogatej kulturze, którą próbuje ignorować i podporządkowywać „wszechrosyjskiemu” szablonowi wielu przybywających do republiki „specjalistów” z centrum.

Said-Ali, walczący o rozwój swojej republiki i jej kultury, zgodnie z duchem czasu dąży do polepszenia bytu i wykształcenia dla najbiedniejszych, odrzucając „uprzedzenia” w sferze religijnej, w relacjach międzyludzkich w ogóle, a przede wszystkim międzyplciowych. W powieści pojawia się także „ślad” ukraiński. Ukraińcy zaczęli zasiedlać Azję Centralną w końcu XIX wieku i proces ten miał miejsce jeszcze w pierwszych dziesięcioleciach rządów władzy sowieckiej, kiedy przybywali oni do azjatyckich republik jako specjaliści techniczni i pracownicy w dziedzinach humanistycznych. Sytuacja ta została odzwierciedlona w powieści – do przyjaciół Muchtarowa należą między innymi inżynierowie z Ukrainy. Podobnie jak w przypadku *Czarnego jeziora*, doprowadziło to do ataków na *Powieść przepaści*, w których potępiano nacjonalizm oraz narzucanie problematyki ukraińskiej azjatyckim republikom radzieckim. Do tego można dodać, że powieść Iwana Le była krytykowana także za przesadne skupienie się na scenach o charakterze seksualno-erotycznym.

Szczególne miejsce w tematyce wschodniej na gruncie międzywojennej literatury ukraińskiej zajmują szkice podróżnicze. Ten typ pisarstwa rozwijał się najsilniej od połowy lat 20. do początku lat 30., później jednak został wyparty siłą na skutek „mody” literackiej i zastąpiony szkicami produkcyjnymi lub produkcyjno-podróżniczymi.

Polityka organizacji zrzeszających pisarzy, dziennikarzy, a także ukraińskich działaczy partyjnych i rządowych skupia się na popularyzacji Ukrainy, w związku z czym zostają wydzielane środki na delegacje zagraniczne, czasami nawet bardzo długie. Nie żałuje się także funduszy na delegacje wysyłane do najbardziej oddalonych od siebie rejonów ZSRR: do Karelii, na Daleką Północ, Syberię i Daleki Wschód, na Ałtaj i do Azji Centralnej, i wreszcie na Kaukaz i Zakaukazie. Delegacje pisarzy oraz pojedynczy twórcy wysyłani są za granicę, aby opowiedzieć o ustroju politycznym, stanie ekonomicznym oraz kulturze w krajach Zachodu i Wschodu, a przede wszystkim o tym, jak w krajach tych żyją robotnicy, o walce klasowej, narodowym wyzwoleniu, itp.

Dla przykładu, Iwan Bahmut odbył cztery podróże do różnych części ZSRR, z których każda zwieńczona była publikacją szkiców. I tak powstał w 1930 roku zbiór szkiców *Podróż do Gór Niebiańskich. Uwagi turysty o centralnym Tien-Szanie*, w 1931 roku – *Przez prerie i dżungle Birobidżanu*, w 1933 – *Karelia*, i jako ostatni zbiór – *Jeźdźcy zaśnieżonych tundr*, wydany w 1935 roku. O ile podróż po Karelii okazała się dość łatwa, o tyle trzy kolejne wyprawy były nie tylko bardzo długie (bo trwające po kilka miesięcy, a podróż po tundrze – ponad pół roku), ale też stanowiły swego rodzaju (literackie) oswojenie mało znanych lub zupełnie nieznanymi ziem. Utwory przynależne do literatury pięknej, a także szkice podróżnicze dotyczące Azji Centralnej, Chin, Afganistanu, Japonii, Niemiec, Czechosłowacji itp. pisał na podstawie własnych obserwacji wspomniany już Oleś Doswitny.

Umownie szkice podróżnicze można pogrupować według regionów ZSRR i zagranicy. Bardzo wiele tekstów odkrywa przed ukraińskim czytelnikiem tajemnicze rejony Azji. O życiu ludów koczowniczych Północy przeczytać możemy w *Jeźdźcach zaśnieżonych tundr* Bahmuta, *Wielkiej ziemi. Szkicach i opowiadaniach jakuckich i czukockich* M. Singera, *14 dniach na Ziemi Franciszka Józefa* Mychajła Iwanyczuka, *Zwycięzcach Arktyki* R. Danskiego. Do tekstów dotyczących Dalekiego Wschodu należą: *Przez*

Birobidżan Efraima Rajcyna, *Ranek nad Ussuri* Mykoły Piczugina, *Pociąg jedzie na Wschód* Leonida Pleskaczewskiego. Niemało utworów napisano o podróżach na Ałtaj i Tien-Szan i pokonaniu nieprzetartych szlaków w tych górach. Wspinaczki na szczyt Chan Tengri dotyczy utwór *Podróż do Gór Niebiańskich* Bahmuta oraz dwie książki kierownika ekspedycji M. Pogrebeckiego napisane przed wojną, a także jego książki z okresu powojennego. Relacje z górskich wędrówek zawierają także książki *W kraju Ałtyn-Tau* W. Wowka i *Przez kazachski Ałtaj* W. Rusakowa, *Ałtyn-Tau (Złote Góry)*. *Podróż na daleki Ałtaj* L. Awrasa, W. Itkysa i P. Szmatki. Kolejną grupę radzieckiego szkicu podróżniczego dotyczącego republik Azji Centralnej stanowią książki *Kazachstan* O. Desniaka oraz *Tysiące kilometrów* i *Kazachstańska magistrala* W. Mysyka.

Uwagze ukraińskich podróżników nie uszły także regiony Azji leżące poza granicami Związku Radzieckiego. Wystarczy wspomnieć tutaj *Ostatnie dni burchanów* Oleksija Połtorackiego, *Żółtych braci* Leonida Nedoli, opowiadania o Persji i Półwyspie Arabskim Aleksandra Mariamowa, cykl prasowych i książkowych publikacji o Turcji Kościa Kotki, Leonida Perwomajskiego, opowiadanie o egzotycznej morskiej podróży z Władywostoku do Odessy Leonida Czernowa i wiele innych.

Ukraińcy posiadali silne powiązania kulturowe z narodami Kaukazu i Zakaukazia od dawien dawna. Ponadto Kaukaz znajduje się całkiem blisko od Ukrainy, dlatego też podróże w tym kierunku były niedrogie i zajmowały niewiele czasu. W trakcie wyjazdów twórcy korzystali także ze sposobności, aby przy okazji odpocząć w kaukaskich kurortach. Do „tekstów kaukaskich” należą: *Brzeg czarnych źródeł* Mykoły Bryla, *Bibi-Ejlat na Kaspii* Olesia Donczenki, *Ku szczytom Elbrusa* T. Zasyпки, *Lot nad Kaukazem* Wołodymyra Kuźmicza, *Troje na jednej trasie* Wołodymyra Władko, *Bohater naszych czasów. Reportaż o Zakaukaziu 1929 roku* Oleksija Połtorackiego i Dana Sotnika, a także ogromna ilość najróżniejszych prasowych publikacji.

Ukraińskie osvajanie świata poprzez tworzenie szkiców podróżniczych rozpoczęło się jeszcze przed nadejściem sowieckiej władzy, co po raz kolejny dowodzi, że rozwój tego gatunku związany jest z narodowo-kulturalnym odrodzeniem i powstawaniem samoświadomości narodu ukraińskiego.

Warto tutaj wspomnieć o szkicach ukraińskiego artysty i emigranta Oleksego Hryszczyński pod tytułem *Moje lata w Carogrodzie*¹⁸. Książka napisana jest w formie dziennikowych zapisków, które prowadzone były najwyraźniej podczas pobytu w Stambule od listopada 1919 roku aż po marzec 1921. Wydać szkice udało się jednak autorowi dopiero w 1930 roku, w przekładzie na język francuski „w przepięknym albumie z 40 kolorowymi akwarelami malarza”¹⁹ po oszałamiającym sukcesie wystawy jego obrazów, do których pierwsze szkice artysta stworzył jeszcze w Turcji. Hryszczyński nie poprzestał jednak na tym i pragnął ukazania się szkiców w języku ukraińskim, co udało się zrealizować dopiero w 1961 roku, niestety bez „kolorowych akwareli” i na zwykłym szarym papierze. Wyjątek stanowił jeden obraz artysty umieszczony na okładce książki.

Szkice przedstawiają nielekką tułaczkę autora po Stambule w poszukiwaniu schronienia, kawałka chleba, a także próby otrzymania wizy i możliwości przedostania się do Paryża. Pomoc okazywali mu zwykle nie Rosjanie („prawie rodacy” Ukraińców), lecz zwyczajny emigrant z Kubania, prości Turcy oraz europejskie kobiety. Najwięcej nieprzyjemności przysparzali artyście bogaci Ormianie i Grecy. Przeciwności losu nie stanowią jednak fundamentu opowiadania. Znacznie więcej uwagi poświęcone zostaje odtworzeniu kolorytu lokalnego i piękna Stambułu, tureckiej kultury i doskonałości perskich miniatur książkowych. Hryszczyński pisze o tym, jak wielokrotnie powracał do Świętej (Hagia) Sofii i innych meczetów, na rynki i ruiny miejskich murów, do bibliotek, itd.

W Stambule znalazł się przypadkiem również dyplomata Ukraińskiej Republiki Ludowej Oleksander Lotocki. Wspomnienia dotyczące pobytu w dawnej stolicy Turcji powstały ponad piętnaście lat później²⁰. Najwięcej uwagi poświęca autor problematyce legitymizacji państwa ukraińskiego oraz swoim relacjom z władzą turecką oraz zachodnimi kręgami dyplomatycznymi i biznesowymi. Nie pozostał jednak niezauważony przez Lotockiego stambulski koloryt, architektura miasta, życie i obyczaje Turków.

Na zakończenie można skonstatować, że w latach 20., a także w początkach lat 30. zainteresowanie Wschodem, zarówno radzieckim, jak

¹⁸ О. Грищенко, *Мої роки в Царгороді: 1919–1920–1921*, Мюнхен–Париж 1961.

¹⁹ С. Гординський, *Про Грищенків Царгород*, w: О. Грищенко, *Мої роки...*, s. 7.

²⁰ А. Лотоцький, *В Царгороді*, Варшава 1939.

i tym leżącym poza granicami ZSRR, osiągnęło na Ukrainie bardzo wysoki poziom. Znaczne sukcesy odnotowała również literatura piękna, realizująca się w różnorodnych gatunkach, podejmująca ważne i ciekawe tematy i motywy. Niestety zjawisko to zostało brutalnie przerwane przez represje, z jakimi spotkało się wszystko w jakikolwiek sposób związane z ukraińską orientalistyką.

Z języka rosyjskiego przełożyła Małgorzata Sylwestrzak

ANEKS

Bibliografia ukraińskiej literatury podróżniczej dotyczącej Wschodu muzułmańskiego (dwudziestolecie międzywojenne):

- Аврас Л., Іткіс В., Шматько П., *Алтин-Тау (Золоті гори)*, Харків–Одеса 1931.
- Багмут І., *Верхівці засніжених тундр*, Харків 1935.
- Багмут І., *Карелія–Karjala*, Харків 1933.
- Багмут І., *Подорож до Небесних гір: нотатки туриста до Центрального Тянь-Шаню*, Харків 1930.
- Багмут І., *Преріями і джунглями Біробіджану*, Харків 1931.
- Б–в А., *По Казакстанському Алтаю*, Харків 1933.
- Бриль М., *Берег Чорних Криниць*, Харків 1932.
- Владко В., *Троє за одним маршрутом: невігадана історія*, Харків 1932.
- Вовк В., Русаков В., *У країні Алтин-Тау*, Харків 1932.
- Вражливий В., *Глибокі розвідки*, Харків 1932.
- Гжицький В., *Чорне озеро (Кара-Кол)*, Харків 1929.
- Грищенко О., *Мої роки в Царгороді: 1919–1920–1921*, Мюнхен–Париж 1961.
- Десняк О., *Казакстан*, Харків 1936.
- Донченко О., *Бібі-Ейлат на Каспії*, Харків 1934.

- Досвітній О., *Алай. Гюлле*, Харків 1927.
- Досвітній О., *Американці*, Харків 1925.
- Засипка Т., *До вершин Ельбруса*, Харків 1934.
- Йогансен М., *Кос-Чагил на Ембі*, Харків 1936.
- Йогансен М., *Три подорожі*, Харків 1932.
- Корінцев М., *Під азійським небом: Подорожі Свена Гедіна*, Київ 1929.
- Котко К., *Сонце над мінаретами*, Харків 1930.
- Котко К., *Щоденник кількох міст*, Харків 1928.
- Кримський А., *Пальмове гілля* [Перша частина], Львів 1901.
- Кримський А., *Пальмове гілля* [Друга частина], Москва 1908.
- Кримський А., *Пальмове гілля* [Третя частина], Київ 1922.
- Кузьмич В., *Польот над Кавказом*, Харків 1929.
- Ле І., *Роман міжгір'я*, Харків 1929.
- Лотоцький А., *В Царгороді*, Варшава 1939.
- Мисик В., *Казакстанська магістраля*, Харків 1931.
- Мисик В., *Захід і схід*, Київ 1990.
- Мисик В., *Тисячі кілометрів*, Харків-Київ 1931.
- Недоля Л., *Жовті брати (Крізь Хіну)*, Харків 1929.
- Пічугін М., *Ранок над Уссурі*, Харків 1932.
- Плескачевський Л., *Поїзд іде на Схід*, Київ 1940.
- Полторацький О., *Герой нашого часу: репортаж про Закавказзя 1929 року*, Харків 1930.
- Полторацький О., *Подорож у країну Червоного Богатиря, пустелю Гобі або Шамо, місто Шанхайських гір*, Харків 1932.
- Райцин Е., *По Біробіджану*, Харків 1933.
- Сейф Еддін О., *Оповідання*, передм. й перекл. В. Дубровського, Харків 1932.
- Яновський Ю., *Майстер корабля*, Харків 1928.

THE EAST IN UKRAINIAN LITERARY RECEPTION OF THE INTERWAR TWENTY YEARS PERIOD

The article deals with a strong interest in the East and a rapid development of oriental studies in Ukraine in the 1920s and the early 1930s, which was reflected in fiction. At the time P. Tychyna, M. Bazhan, L. Per-vomaisky, V. Dubrovsky and others actively translated poetry and prose of Eastern literatures. The Eastern culture and direct impressions of personal journeys became a powerful urge to create lyric and epic works (the short stories and tales by O. Dosvitniy, *The Conspiracy of Desmol* by L. Velychko, *The Black Lake* by V. Gzhytsky, *The Novel of Mezhyhirya* by I. Le, *The Master of the Ship* by Yu. Yanovsky and others). But the most detailed and comprehensive vision of the nature, climate, economic features, way of life and culture of the Eastern people could be seen in numerous travel sketches.

Key words: Ukrainian Literature, Interwar Twenty Years Period, Oriental Studies, All-Ukrainian Scientific Association of Eastern Studies, Translation, Reception, Travel Sketch.

Słowa kluczowe: literatura ukraińska, dwudziestolecie międzywojenne, orientalistyka, Ukraińskie Orientalistyczne Towarzystwo Naukowe, przekład, recepcja, szkic z podróży.